

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.01.113>
УДК 81'272'246.2

І.М. ЦАР, кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики, Інститут української мови НАН України
вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: vakavaka7@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9764-5758>

МОВНА АДАПТАЦІЯ МОЛОДИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ІЗ ДОНБАСУ ТА КРИМУ В БІЛІНГВАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті на матеріалі інтерв'ю схарактеризовано вплив мовного середовища на мовну поведінку молоді; з'ясовано ставлення молодих вихідців із Донбасу та Криму до української мови; окреслено перспективи переходу російськомовної молоді на постійне спілкування українською та перешкоди, що стримують її від цього.

Ключові слова: мовна адаптація, білінгвізм, мовне середовище, російськомовна молодь, мовна поведінка, внутрішні мігранти.

В умовах глобалізації центральним поняттям і головним парадигматичним принципом сучасної соціолінгвістики є мобільність [14]. У зв'язку з мобільністю населення функціонування мови в суспільстві все більше залежить від соціо-демографічних змін, спричинених міграцією. Науковці, які досліджують мовні контакти в таких ситуаціях, оперують низкою понять, ключовими серед яких є «мовне середовище», «мовна адаптація», «панівна (домінантна) мова», «мовний престиж», «ставлення до мови», «ідентичність мігрантів» та ін., але переважно застосовують їх для аналізу мовних ситуацій, пов'язаних із наслідками зовнішньої міграції [13; 16; 18]. Вивчають також проблему *мовної соціалізації*, тобто з'ясовують, як мовці стають своїми в новому середовищі завдяки мовній та культурній інтеграції в нього [19].

У зв'язку з воєнними діями на Донбасі та окупацією Росією Криму, в Україні спостерігаємо активізацію внутрішніх міграційних процесів. Особливо актуальним є переїзд молоді з окупованих територій до великих

Цитування: Цар І.М. Мовна адаптація молодих переселенців із Донбасу та Криму в білінгвальному середовищі. *Українська мова*. 2020. № 1 (73). С. 113—128. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.01.113>

міст на підконтрольній українській владі землі, зокрема до Києва, для роботи чи навчання. За даними Міністерства освіти і науки України, за останні чотири роки кількість вступників з окупованих територій збільшилася майже вдвічі [1]. Унаслідок переїзду відбувається зміна не лише соціального, а й мовного середовища, що суттєво відрізняється від їхнього рідного. Молодь прагне якомога швидше адаптуватися до нових реалій, зокрема й мовних. Зі зміною російськомовного оточення на двомовне змінюється і мовна поведінка. Проте такі зміни мовної поведінки в українській лінгвістиці практично не досліджені. Процеси адаптації молоді та інтеграції її в нове середовище розглянуто переважно на прикладі зовнішніх трудових чи освітніх мігрантів (здебільшого йдеться про юридичне регулювання інтеграції мігрантів в український соціум та їхню соціальну адаптацію) [11] або українськомовних, що опиняються в російськомовному урбанізованому просторі (зокрема, вивчають проблему мовного конформізму) [8]. Адаптацію вимушених внутрішніх мігрантів досліджено переважно з психологічної точки зору [3].

Метою статті є аналіз змін мовної поведінки російськомовних молодих людей із Донбасу та Криму після переїзду до Києва, окреслення перспектив переходу молоді на українську мову спілкування та виявлення перешкод, що заважають їй це зробити.

Для опрацювання матеріалу застосовано метод *мовної біографії*, що, за визначенням Н. Шумарової, передбачає опис мовного життя людини з урахуванням її мовної поведінки, мовних потреб і преференцій [12: 123]. У рамках дослідження проведено 20 інтерв'ю (записи інтерв'ю розшифровано зі збереженням граматики інформантів). Опитано респондентів віком 17—28 рр., що переїхали до Києва з Донецької, Луганської областей та Криму й подеколи відвідують родичів у рідних регіонах. Усі вони в повсякденні послуговуються російською мовою. У цій науковій розвідці проаналізовано відповіді на запитання *Чи почали російськомовні більше використовувати українську після переїзду до Києва?* і *Чи може російськомовна молодь перейти на постійне спілкування українською?* у контексті мовних біографій інформантів.

Зміна постійного місця проживання завжди є стресовою, особливо для тих молодих людей, які тільки-но закінчили школу й уперше живуть самостійно, без батьківської опіки в чужому місті. Вони прагнуть стати своїми в чужому місті, влитися в нове середовище, зокрема й мовне. За словами О.Г. Рудої, «ефективна мовна адаптація внутрішніх мігрантів в Україні з огляду на наявну мовну компетенцію в двох найпоширеніших у країні мовах виявляється в збагаченні когнітивних структур, розвитку мовної компетенції і в українській, і в російській мовах, набутті досвіду перемикання мовних кодів, засвоєнні усього розмаїття комунікативних стратегій і тактик, що характеризує комунікацію у столиці» [8: 62]. Вона є складником психологічної, соціальної, міжетнічної адаптації [6: 106].

Соціолінгвістичні дослідження доводять, що в умовах стресу зростає ймовірність перемикання мовних кодів [15: 61]. Однак, процеси адаптації

залежать не лише від індивідуальних психологічних рис мовців, а й від їхніх соціальних характеристик, особливо від віку, професії, мети імміграції [9]. На нашу думку, ключовим чинником є мова середовища, до якого індивід прагне пристосуватися.

Про важливу роль мовного середовища у формуванні щоденної мовної поведінки індивіда свідчать дослідження литовських учених, що вивчали шляхи інтеграції російськомовних в литовськомовне середовище. Зокрема, важливою в цьому плані є мова освіти. Так, 52,8% школярів із першою базовою російською мовою, які відвідують литовськомовні школи, вказали, що спілкуються литовською вдома, тоді як 95,1% школярів із першою базовою російською, що відвідують російськомовні школи, послуговуються вдома російською [17: 230].

Вагомим чинником, що зумовлює зміни мовної поведінки під час адаптації до нового мовного середовища, є заздалегідь сформовані уявлення про мовну ситуацію в ньому. Парадоксально: якщо для українськомовних, які переїхали до Києва, спрацьовує стереотип про російськомовний Київ, то для російськомовної молоді, за нашими спостереженнями, часто діють уявлення про українськомовний Київ. Вона схильна вважати стан функціонування української мови в місті кращим, ніж він насправді є, оскільки, порівняно з рідними регіонами, тут українську використовують дійсно частіше. На думку молодих вихідців із Донбасу та Криму, 50% киян послуговуються українською: *Ну половина людей говорить на українском языке/ половина на русском//* (А., 17 р., Луганськ). Проте, за даними соціологів (2012 р.), українською мовою спілкується близько 25% киян, російською — 20%, обома мовами — 50% [5: 23].

Чи почали російськомовні більше використовувати українську після переїзду до Києва?

Прямий зв'язок між середовищем і мовою повсякденного спілкування підтверджує факт: всі без винятку опитані вказали, що після переїзду до Києва почали більше використовувати українську мову. Це зумовлено, по-перше, психологічними та ідеологічними настановами молодих людей. Вони підсвідомо протиставляли міста, звідки вони родом, і решту України як російськомовний і, відповідно, українськомовний простір. За їхніми уявленнями, в Києві мали б говорити українською, бо це Україна. Тому буквально відразу після переїзду молоді люди намагалися якомога більше говорити в побуті українською. Дехто навіть пробував повністю перейти на українську в повсякденному спілкуванні. Проте незабаром вони зрозуміли, що реальна мовна ситуація в місті відрізняється від їхніх уявлень про неї, і звузили свої українськомовні практики до спілкування з персоналом у сфері торгівлі та послуг та з тими мовцями, що звертаються до них українською, про що свідчать їхні інтерв'ю:

І. *Коли ти приїхала до Києва/ чи почала ти більше українську використовувати?*

В. *Первоначально да// А час так я уже привыкла на русском//*

І. *А чому ти спочатку почала використовувати українську?*

В. Ну потому что для меня было/ в Украине/ это украинская мова¹/ то есть тут должны больше людей разговаривать на украинском//

І. Тобто ти приїхала в Україну...

В. Да// В Украине я буду говорить на украинском языке// (Слід зауважити, що інформантка не асоціює своє рідне російськомовне місто, що зараз в окупації, з Україною).

І. Чому потім перестала?

В. Ну потом я поняла/ что есть некоторые суржиком разговаривают/ есть которые чисто русский/ есть чисто украинский// Такая думаю/ ну я буду как суржик// И так/ и так// (17 р., Донецьк).

По-друге, мовне середовище в Києві, хоч і не можна назвати повністю українськомовним, та рівень використання української в ньому порівняно з мовним середовищем Донеччини, Луганщини і Криму вищий. Саме мовне середовище, за словами опитаних, найбільше стимулює їх використовувати українську в повсякденні:

І. А от дивися/ чи почала ти більше використовувати українську/ коли переїхала до Києва?

А. Да// Я через две недели после того/ как переехала в Киев/ стала говорить на суржике сильно/ и у меня...

І. А як ти думаєш/ що повпливало на те/ що в тебе стало більше української?

А. Ну-у окружающие люди/ обстановка// Ты читаешь там билборды/ статьи... В интернете в основном на украинском языке все стало высвечиваться/ потому что как бы... Все статьи/ и даже ну/ к примеру/ мне надо что-то выбрать в интернет-магазине/ там в инстаграме/ в основном на украинском я могу найти там очки-и или там... Комбинезон я вот заказывала на украинском языке// Говорила с продавцом// (17 р., Луганськ).

Парадоксально, але білінгвальне середовище м. Києва, з одного боку, стимулює російськомовних переселенців більше послуговуватися українською (бо вона тут принаймні є), а з іншого — не стимулює цього робити (бо тут можна обійтися і без неї). Такий «розмитий» стан української мови, як присутньої у міському просторі, але необов'язкової, суттєво впливає на щоденну мовну поведінку російськомовної молоді, що вперше опиняється у ньому: хтось стає ситуативним білінгвом, а хтось і надалі залишається тільки російськомовним.

За результатами нашого дослідження, під впливом двомовного середовища в м. Києві у мовній поведінці інформантів відбулися певні психологічні зміни. Молодь, яка раніше уникала спілкування українською, щоб не виглядати в російськомовному середовищі білою вороною, тепер змогла подолати психологічний бар'єр. Інформанти звернули увагу, що їм стало комфортно говорити українською. Крім того, вони почали пе-

¹ Зверніть увагу на явище інтерференції: В. говорить «украинская мова» замість «украинский язык».

ремикати мовні коди неконтрольовано. Практично всі опитані вказали, що відповідають українською, якщо до них нею звертаються. Дехто пояснює таке перемикання повагою до співрозмовника, але більшість починає говорити українською у відповідь несвідомо, автоматично. Б. Матіяш слушно зауважує: «Мало хто обирає мову спілкування свідомо і всупереч звичаю — більшість наслідую гурт, де перехід на мову співрозмовника відбувається ніби під гіпнозом, опиратися якому здатний не кожен» [7: 124]. Такий стан констатують і самі мовці. Показовими є відповіді на запитання «Чи почали Ви більше використовувати українську після переїзду до Києва?»:

А. *Тому що мені якось... Ну коли я розмовляю в Києві українською мовою/ це для мене природньо// Просто я вважаю... Ну мені так комфортно/ розмовляти українською/ коли я тут// А ось дома я переходжу на російську і тільки// Ось коли я була у Львові/ наприклад/ я там спілкувалася тільки українською// Не знаю чому// Навіть із своєю мамою// Їй важкувато сприймати українську/ бо вона її вчила не з дитинства/ а вже в університеті// Ось// І вона мені казала/ «Давай на русскі!» А я не можу// А в Києві щось so so/ середнє// (18 р., Алчевськ, Луганська обл.);*

Л. *Можно сказать/ что после переезда в Киев мне стало проще говорить на украинском языке/ потому что ну больше ты слышишь этот язык/ больше... Тем более/ если ты учишь украинский язык именно в университете/ то/ понятное дело/ ты научишься лучше говорить// А так... Раньше/ когда я ездила в детстве на Западную Украину/ я/ будучи там/ например/ две недели/ могла говорить какую-то фразу их или перенимать какие-то их фишки/ например/ спрашивать/ «Шо/ шо?!» (сміється) Как они говорят там все// И не замечала/ приезжала в свой город/ на меня так смотрели/ думали/ блин... (сміється)//*

І. *Як ти оцінюєш? Коли ти переїхала до Києва/ чи щось змінилося? Чи ти почала більше говорити українською?*

Л. *Так// Да// Намного больше// Вот на украинском вообще// Я прям перехожу//*

І. *Коли?*

Л. *Ну/ наверное/ может быть месяц спустя уже// И вот прям/ вообще// Я могу разговаривать там// Мне кажется даже иногда я как-то ловлю себя на мысли/ что мне легче разговаривать на украинском/ ну здесь// Ну вот прям даже в магазине или где-нибудь// Ну тойсть// Да// Можно сказать/ перехожу// (18 р., Маріуполь, Донецька обл.).*

Вартий уваги фрагмент інтерв'ю з респонденткою В., у якому вона розповідає про ситуації, коли сама починає розмову українською мовою:

І. *А ти сама от починаєш говорити українською?*

В. *Да//*

І. *Коли?*

В. *Если человек говорит именно на украинском/ мне надо обратиться к чужому человеку/ я обращаюсь на украинском языке// Если он на русский/ я*

перейду на русский// Человеку будет проще/ если я скажу на русском или на украинском//

І. *Більше ні в яких ситуаціях?*

В. *Не/ ну на лекциях/ если вопрос задаю// Всё вроде бы//*

І. *А якщо/ наприклад/ він до тебе не говорить/ ти не знаєш/ якою мовою він спілкується/ ти сама починаєш...?*

В. *Сперва на украинской/ да/ а потом начинаю русский/ если он говорит по русски//*

І. *А! То ти спочатку звертаєшся українською?*

В. *Да//*

І. *А чого так?*

В. *Не знаю// Как-то так вот привыкла// Вот я приехала/ я до вас вернусь украинською мовою²/ а там уже посмотрим/ что будем делать дальше// (17 р., Донецьк).*

Приклад інформантки В. показує, наскільки уявлення про мову, асоціації і навіть підсвідомі настанови визначають мовну поведінку, демонструє бажання російськомовної молоді говорити українською. В. змінює свою звичну мовну поведінку, прагнучи пристосуватися до нового мовного середовища. Водночас вона інтерпретує його з огляду на власні уявлення: у Києві має переважати українська мова, бо тут Україна.

Слід зауважити, що мовне середовище впливає навіть на тих мовців, що зберігають мовну стійкість. Показовим є фрагмент інтерв'ю з дівчиною Н. (18 р.), яка родом із Маріуполя і проживає в Києві лише протягом двох місяців. Її батько — росіянин за національністю, а мати має і українське, і російське коріння. Дівчина виросла в російськомовному місті. За словами Н., вона послуговується в побуті лише російською, українську використовувала тільки на уроках української. На питання «Чи почали Ви більше використовувати українську після переїзду до Києва?» вона відповіла:

Н. *Пока нет/ но-о-о... Иногда такое просто проскакивает/ начинается ощущение/ что я начинаю думать больше на украинском как-то// (сміється) Потому что часто слышу// Я часто слышу/ что люди говорят на украинском языке вокруг меня// (18 р., Маріуполь, Донецька обл.).*

Цей приклад показує, що важливим критерієм для оцінювання впливу, зумовленого зміною мовного середовища, є тривалість перебування в ньому мовця. Інформантка Н., перебуваючи в Києві всього 2 місяці, помітила, що почала думати українською. Хоча Н. раніше ніколи не послуговувалася українською і зараз у повсякденні зберігає мовну стійкість, у її свідомості відбуваються зміни, які згодом можуть посприяти перемицанню кодів.

Отже, після переїзду російськомовних інформантів до Києва їхня мовна поведінка почала поступово змінюватися, а саме: 1) почали використовувати українську мову залежно від ситуації; 2) у мовленні почали з'являтися окремі українські слова; 3) почали говорити суржилом;

² Зверніть увагу на перемицання мовних кодів у мовленні інформантки.

4) спочатку пробували повністю перейти на українську, але потім припинили спроби, бо зрозуміли, що можна обійтися без української; використовують українську залежно від ситуації; 5) продовжують спілкуватися російською, проте почали більше думати українською. Зауважимо, жоден з опитаних не сказав, що після переїзду до Києва абсолютно нічого не змінилося в мовному плані.

Чи може російськомовна молодь перейти на постійне спілкування українською?

За нашими спостереженнями, російськомовна молодь «прив'язана» до російської мови переважно не з якихось ідейних міркувань, а з практичних, і так само, як українськомовні, що, переїхавши до російськомовних міст, переходять на російську, вона може переходити на українську. Для того, щоб це відбувалося, українськомовне середовище не просто повинно бути, а має домінувати:

І. *Чи могла би ти перейти на постійне спілкування українською?* Зауважимо, що інформантка почала відповідати на це питання українською, незважаючи на те, що до цього впродовж усього інтерв'ю говорила російською.

Л. *Ну-у-у я вважаю... ну так// Залежить від того/ в якому середовищі я буду жити// От якщо я/ можливо/ буду жити там у Львові або на Західній Україні/ то так//*

І. *А тобі легко буде розпрощатися з російською? Як ти думаєш?*

Л. *Я думаю/ що так// (18 р., Маріуполь, Донецька обл.).*

Але зазначимо, що, можливо, деякі інформанти ствердно відповідають на це запитання почасти тому, що розуміють нереальність ситуації, про яку йдеться, тобто говорять про абсолютний перехід на українську гіпотетично:

А. *Да/ если б я жила в Украине/ я б была бы за//*

І. *А ти що не живеш?*

А. *(сміється) Ну если в будущем/ в будущем// Я уже знаешь перенеслась в другое время// Да// Я была бы не против/ потому что в любом случае развивается твои мозги// (18 р., Маріуполь, Донецьк обл.).*

Одним із найвагоміших стимулів до абсолютного переходу на українську мову, за словами інформантів, є мовне середовище на роботі, особливо якщо робота приносить високий дохід:

І. *Чи могла би ти перейти на постійне спілкування українською?*

А. *Ну только если какие-то обстоятельства заставят меня// Если моя работа/ например/ если у меня будет хоро... если это будет высокооплачиваемая работа и с ростом в будущем/ то да/ можно полностью на украинский// (17 р., Луганськ).*

Вартим уваги є фрагмент інтерв'ю з інформанткою Х., що є кримською татаркою за національністю:

І. *Чи могли б ви перейти на спілкування українською постійно?*

Х. *Я думаю/ да/ если бы вот я год разговаривала только на украинском//*

І. *Що тобі для цього треба?*

Х. *Вот если бы мне вот... Если бы меня не понимали бы// Это вот как мой дедушка// Ты ему что-то говоришь на русском/ а он тебе/ «Не-е// Я не понимаю//» (сміється) И я такая/ «Ага! Хорошо!» И я начинаю [кримськотатарською]// Тоже самое/ я думаю/ с украинским// **Каждый человек может это сделать**// (19 р., Старий Крим, Крим).*

Ці приклади показують, що хоча російськомовна молодь не проти перейти на постійне спілкування українською, вона здебільшого не ініціює цього особисто, а чекає якихось зовнішніх стимулів: чи то мусить бути високооплачувана робота, чи то масове українськомовне середовище, яке хтось для неї має створити, чи то ситуація, коли тебе не зрозуміють. Імовірно, тому російськомовні молоді люди загалом позитивно сприймають нещодавно впроваджені зміни в українському мовному законодавстві. Адже це і є той стимул до мовного вибору, який вони самі не поспішають зробити. З іншого боку, слушно зауважує О. Ткаченко, що навіть потужні зрушення в адміністративно-правовому становищі мови не здатні самі по собі забезпечити її зміцнення й існування [10: 403]. Повинна бути також і внутрішня потреба, розуміння важливості свого вибору мови повсякденного спілкування. І ця потреба в деякого все-таки є:

М. *Я намагаюся спілкуватись... В мене хлопець розмовляє українською/ на роботі всі розмовляють майже українською/ але в родині я розмовляю російською// Я в принципі постійно общалась до этого на русском// Я иногда переключаюсь/ но у меня типа так/ временное// Я не могу вот взять переключиться полностью общаться на украинском// Но я работаю над этим// Я хочу перейти на украинский// Я час начала переписку даже частично на...*

І. *А чому ти хочеш перейти?*

М. *Тому що я живу в Україні// Мені подобається українська мова// Я коли подорожую по іншим країнам/ я намагаюся спілкуватися українською тому/ що мені не подобається/ коли нас сприймають за росіян//³ (28 р., Донецьк).*

Із фрагмента інтерв'ю інформантки М. зрозуміло, що її бажання перейти на українську мотивоване не тільки зовнішніми обставинами (хлопець та колеги спілкуються українською), а й внутрішніми: усвідомлення своєї національності, своєї окремішності, свого зв'язку з Україною, прихильність до самої української мови. Імовірно, тут варто врахувати й тривалість перебування М. у м. Києві (фактично двомовному середовищі) — понад 10 років. З іншого боку, важливими є індивідуальні риси мовця, наприклад, респондентка М. комунікабельна, любить подорожувати (побувала в понад 20-ти країнах), має широкий світогляд, розуміє, що саме мова відрізняє нації одна від одної.

³ Зверніть увагу на перемикання мовних кодів у респондентки М. Спочатку, поки йдеться про українську мову, вона говорить українською. Як тільки згадує в розмові російську — перемикається на російську. Далі інтерв'юєр запитує українською мовою, тема стосується української — і М. знову починає використовувати українську мову.

Дехто з опитаних зазначає, що для переходу на українську не достатньо лише бажання — потрібна сила волі, бо це складний процес:

І. Чи могли б Ви перейти на постійне спілкування українською?

С. Думаю/ могу// Просто нужно очень сильно захотеть// Но в принципе возможно// Проблема/ потому что окружение все-таки русскоговорящее в основном и сложно переходит// Я сам хочу перейти/ но пока что не решаюсь// (18 р., Слов'янськ, Донецька обл.).

Проте внутрішня потреба перейти на українську може й не з'явитися, якщо не буде зовнішніх стимулів:

І. Чи могла би ти перейти на постійне спілкування українською?

Н. Ну я думаю/ что какое-то время я бы еще говорила на русском по привычке/ но в принципе да/ я могла бы//

І. А за яких умов? От що для того треба?

Н. Желание//

І. Тільки бажання?

Н. Да//

І. Тобто ти собі от захочеш і з завтрашнього дня будеш говорити українською?

Н. Да/ могу//

І. А що потрібно для того/ щоб в тебе було бажання?

Н. Наверное/ это желание появится/ если мне станет удобнее говорить на украинском языке именно для себя/ а не для кого-то//

І. А от коли це може статися?

Н. Например/ в чисто украиноязычном сообществе/ потому что будет немножко неловко говорить на русском// И людям будет удобней/ и мне проще как-то с ними общаться/ если я буду говорить на украинском// (18 р., Маріуполь, Донецька обл.).

Перешкоди на шляху до переходу на українську мову спілкування:

1. Відсутність масового українськомовного середовища, відсутність потреби говорити українською, коли можна послуговатися російською, є найбільшою перешкодою для переходу на спілкування українською. Так, на питання «Чи можете Ви в Києві повністю обійтися без української мови?» більшість опитаних відповіла ствердно.

Мовці, які мають внутрішнє бажання повністю перейти на спілкування українською, стикаються з психологічними перешкодами саме через відсутність масового українськомовного середовища:

К. У меня-я был момент/ когда я хотела перейти на украинский язык полностью// Да/ такое было// Но это продлилось недолго// Вообще были у меня попытки/ и они были неуспешные// И девочка со мной жила с Умани// Она говорила по-украински// Это как-то способствовало тому/ конечно/ чтобы я заговорила на этом языке/ но-о все равно... Окружение оно... У меня русскоговорящее в основном// Поэтому тяжело перестроится// И основную/ ключевую роль играет то/ что я думаю по-русски//

І. Ага// А чому ти хотіла перейти на українську повністю?

К. *Это-о язык моего государства// Ну иногда я стараюсь такие маленькие шажки к изучению... как бы преодолению этого языкового барьера делать// Допустим/ мне нужно что-то запомнить/ какое-то слово на английском/ и я иногда могу написать не с русского на английский/ а с украинского на английский/ чтобы быть ближе к этому языку// Чтобы развивать это в себе//* (17 р., Краматорськ, Донецька обл.).

Цікаво, що інформанти пробують самі створювати собі українськомовне середовище. Респондентка К., наприклад, навчається на англійській філології і організовує свій навчальний процес так, щоб разом з англійською покращувати свої знання української. Вище згадано приклад інформантки М., що впроваджує українську мову в своє повсякдення, починаючи з письмового спілкування в соціальних мережах.

2. Недостатній рівень володіння українською. Навіть ті мовці, які твердо вирішили перейти на українську, з часом втомлюються, бо їм бракує словникового запасу, доводиться постійно подумки перекладати фрази з російської. Дається взнаки відсутність мовної практики:

К. (сміється) *У меня бывает такое/ что если я слышу/ что человек украиноговорящий/ я хочу к нему обращаться по-украински// Но это редко выходит// Я продумываю миллион раз/ как я это скажу/ как я эту фразу... И в итоге я/ вот когда говорю/ у меня язык там заплетается/ как говорится/ и я все/ я перехожу на русский// Я как бы пытаюсь притвориться/ что я украиноговорящий человек/ но оно не выходит//* (17 р., Краматорськ, Донецька обл.).

За нашими спостереженнями, інформанти з хорошою українськомовною компетенцією набагато частіше використовували українські слова під час інтерв'ю, а іноді й повністю переходили на українську мову. Були й такі, що з легкістю давали інтерв'ю лише українською.

Перешкодою до спілкування українською в багатьох інформантів є не просто недостатній рівень володіння нею, а **незнання саме української розмовної мови**. Опитані нерідко сприймають українську мову як елітарну, ту, до якої мають прагнути, літературну, нормативну. Один з інформантів так пояснює своє ставлення до української мови:

В. *Я ставлюсь до української як до офіційної і літературної мови/ яку повсякденністю псувати не дуже хочеться// Або спілкування просто з цікавими людьми у повсякденні на якісь такі ну цікаві теми/ а не просто так/ знаєте/ Ей ти! Іди сюда!* (сміється).

І. *А що тут такого? От я так говорю і що?*

В. *Ну/ наприклад/ лягається українською мовою я не знаю як// Ну просто/ можливо/ я не знаю достатньо розмовної української мови// Я просто взагалі не знаю/ тільки офіційну//* (28 р., Лутугине, Луганська обл.).

Такий образ української мови сформований через відсутність в опитаних українськомовної практики. Школи й вищі навчальні заклади допомагають російськомовній молоді засвоїти саме літературну мову, але, не дотримуючись мовного режиму, не занурюють молодих людей в українськомовне середовище, не вчать розмовних форм української мови, не

дають змогу молоді опанувати український сленг. Тому для російськомовних їхня українська мова нерідко звучить штучно, неприродньо.

Крім того, українськомовна компетенція опитаних здебільшого не охоплює всіх сфер спілкування. Навіть якщо мовці непогано володіють українською на пасивному рівні, то не завжди можуть успішно комунікувати в повсякденних ситуаціях чи за необхідності використовувати складніші конструкції та спеціальну термінологію:

І. *А чи легко тобі от вчитися/ якщо викладають українською? Легко засвоювати термінологію?*

К. *Не очень... Вот мне как раз очень тяжело// Это большая проблема для меня/ понимать украинский язык// Я вроде как его знаю/ грамматику прекрасно знаю/ все в этом плане прекрасно/ а-а-а воспринимать этот язык мне действительно тяжелее// Я даже иногда ловлю себя на мысли/ что мне тяжелее это делать/ чем другим// До меня не доходит именно...*

І. *От що саме важко?*

К. *Ну вот/ допустим/ право// Там много терминологии// Да// Такой узкоспециализированной// И не всегда до меня просто доходит// Я могу читать три/ четыре раза и не дойдет// мне нужно... Я когда это учу/ мне нужно перевести на русский и запомнить на русском и/ когда я отвечаю/ ей нужно отвечать по-украински// И это всегда для меня такой барьер/ который я не могу переступить// (17 р., Краматорськ, Донецька обл.).*

3. Страх виглядати смішним. Недостатній рівень володіння українською мовою спричиняє певні психологічні бар'єри на шляху до абсолютного переходу на українську. Молодь боїться негативної реакції оточення на свою неідеальну українську мову:

Д. *Я просто уявив/ що якщо я буду а-а-а зараз просто переключуся на українську/ то просто на меня будут смотреть/ дивиться/ як на дебіла/ потому шо ну... Я от навіть... навіть зараз намагаюсь шота сказать/ у мене в голове есть мисля/ мисля/ мисль кароче/ думка/ вот/ но я не розумію/ як її правильно ви... висловити/ бо ну... в мене... Ну от я понимаю/ я говорю... Я представляю/ как это ржачно просто...*

І. *Не ржачно// Реально не ржачно// Ты взагалі нормально звучиш!*

Д. *Да// Но мне просто/ я кажу/ мне сложно в голове вот это вот всё пересваривать/ потому шо...*

І. *В тебе нема практики//*

Д. *Да// Нема практики// Ну как би... вообще нема//⁴ (17 р., Маріуполь, Донецька обл.).*

Інформанти зазначають, що коли намагаються спілкуватися українською, у них виходить своєрідний суржик. І навпаки — коли спілкуються російською, але тривалий час перебували в українськомовному середовищі, в їхньому мовленні починають траплятися українські слова. Це явище вони також називають суржи́ком. Як бачимо, в опитаних немає чіткого розуміння поняття «суржик», для них це будь-яка мішанина українських

⁴ Фрагмент інтерв'ю з Д. — приклад російсько-українського суржику.

та російських слів (у будь-яких кількісних виявах). Водночас молоді люди демонструють цілковите несприйняття суржику й повагу до чистої української мови. Показово, що під час інтерв'ю першою реакцією більшості інформантів на питання «Як Ви ставитеся до суржику?» був сміх.

Нерідко респонденти не переходять на українську через страх, що їх ідентифікують як суржикомовців. Зокрема, інформантка А., поживши в Києві пів року, почала несвідомо вживати українські слова. Приїхавши до Луганська, дівчина зіткнулася з критикою рідних:

А. ... Я говорила с мамой/ мама говорит/ «Так// Выбери один язык/ на котором ты будешь говорить/ а то некрасиво звучит суржик// Надо либо чисто украинский/ либо чисто русский// И я чисто на русском стараюсь говорить/ но иногда проскакивают такие украинские слова какие-то// (17 р., Луганськ).

Л. Біланюк зауважує: «Кінець кінцем критичність і надмірний пуризм можуть підкосити статус української мови через те, що таврування не зовсім ідеальної української мови може відохотити людей взагалі говорити українською мовою, бо спілкування російською не має таких наслідків» [2: 138]. Інформанти діляться власним досвідом, коли їх критували за їхню українську мову:

А. У меня было такое/ что я/ например/ на работе сказала предложение русским/ российским языком⁵/ ко мне подошел мужчина и сказал/ «Скажи это тоже самое на украинском»// Я начала говорить/ он сказал/ «Ты не сможешь сказать»// И ушел// Я такая / «Спасибо»// (17 р., Крим).

Особливо гостро сприймає таку критику молодь, адже вона прагне схвалення в очах інших. Загалом негативне або насмішливе ставлення до суржику є не лише перешкодою до абсолютного переходу на українську мову, а й перепорою для ситуативного перемикання кодів:

А. Я использую украинский в основном в университете и на работе// Когда подходит ко мне человек/ знающий украинский/ он чисто разговаривает на украинском/ Я прям... как-то приятно отвечать// Это главное/ кстати/ то что если человек разговаривает на чистом языке// Если он суржиком/ я такая «Здравствуйте!» (сміється) (17 р., Крим).

З іншого боку, інформанти позитивно оцінюють спроби інших мовців говорити українською:

І. Як ви ставитесь до суржику?

Х. Это смешно// Это реально смешно/ но я могу и по-другому посмотреть на это// Мне нравится/ когда люди пытаются это делать// Ну то есть пытаются разговаривать на украинском// Не то/ чтоб да там/ не то что они... Им этого хочется знать/ им это нужно/ и вот они хотят перейти на украинский// Сразу же не получается// Ты сразу не можешь там переводить в своей голове слова и там говорить что-то//.

4. Слабка інтегрованість в українськомовний культурний простір. Повсякденне використання мови не зводиться лише до активних комунікативних ситуацій. Кожного дня молодь контактує з мовою пасивно, й у цьому

⁵ Зверніть увагу на приклад інтерференції в мовленні інформантки А.

випадку перевага на боці російської мови. За результатами інтерв'ю, російськомовні інформанти сприймають інформацію навіть частіше англійською, ніж українською, тому що зацікавлені в покращенні своїх навичок володіння цією мовою.

У 2006 р. В. Васютинський провів дослідження, де з'ясував причини, які утримують багатьох молодих мешканців Східної України від активного використання української мови [4: 47]. Цікаво порівняти дані, які він зібрав у 2006 р. на матеріалі анкетування мешканців Сходу, з даними нашого дослідження за 2019 рік, проведеного за допомогою інтерв'ювання переселенців зі Сходу. Хоча методи, застосовані в цих розвідках різні, фактичний матеріал засвідчує варті уваги тенденції (Табл.).

Різниця між відповідями досить показова: для молоді, що переїхала зі Сходу до Києва, сьогодні не сильно актуальними є ідеологічні чинники, а також престижність мови. Ніхто з опитаних не сказав, що не хотів би перейти на українську чи що вона йому взагалі не подобається. В обох ситуаціях мовці бояться бути висміяними, але в першому випадку —

Таблиця. Причини, що утримують російськомовну молодь від спілкування українською

Молодь, що мешкає на Сході України (2006 р.)*	Молодь, що переїхала зі Сходу України до Києва (2019 р.)
немає українськомовного середовища	немає масового українськомовного середовища
не відчують потреби, бо всі розуміють російську	не відчують потреби, бо всі розуміють російську
не думають, що це важливо	недостатній рівень володіння українською
не знають як слід української мови	незнання української розмовної мови
бояться бути білими гавами в російськомовному оточенні	страх виглядати смішним через мовні помилки
на Сході українська мова неprestижна	бракує інформації українською мовою
українська мова не подобається	
не хочуть піддаватися офіційному тискові	
це суперечить їхнім ідеологічним поглядам	
бояться, що це змінить їхню мовну особистість	

Примітка: * — Сірим кольором виділено комірки, відсутні в іншому стовпчику.

через сам факт спілкування українською, а в другому — через недосконале володіння нею. Якщо в першому випадку головною причиною, що стримувала молодь від переходу на українську, була абсолютна відсутність українськомовного середовища, то в другому — відсутність саме масового українськомовного середовища. Як бачимо, білінгвальна мовна ситуація в м. Києві, хоч і дає опитаним змогу частіше спілкуватися українською, але не спонукає їх до абсолютного переходу на українську.

Дослідження мотивів мовної поведінки молодих російськомовних українців сьогодні вкрай актуальне, тому має бути всеохопним і проводитися за державної підтримки, оскільки такі дані важливі не лише для формування національної мовної політики, а й для розуміння реального вектора української політики. Адже зараз в українському політикумі ідеї захисту російської мови звучать з уст прихильників курсу на зближення з Росією. Представлена наукова розвідка чітко демонструє зацікавленість російськомовної молоді українською мовою, прагнення спілкуватися нею і, що важливо, некритичне ставлення до абсолютного переходу на спілкування українською. Сучасні молоді російськомовні переселенці з Донбасу не проти повністю перейти на українську, якби для цього були умови. З одного боку, російськомовна молодь сама переважно пасивна, не хоче виходити зі звичного життєвого ритму й докладати внутрішніх зусиль, щоб повністю перейти на українську мову, бо здебільшого керується прагматичними мотивами. З іншого боку, вона готова це зробити, якщо буде зовнішня вимога чи буде створене відповідне мовне середовище.

Водночас виявлено соціальні та психологічні перешкоди на шляху до спілкування українською, подолання яких є цілком реальним за наявності політичної волі української влади.

ЛІТЕРАТУРА

1. 1600 вступників з Донбасу та 265 — з Криму цього року вступили до українських вишів за спрощеною процедурою, — це найбільший показник за останні 4 роки. URL: <https://bit.ly/2Q8vPa9> (дата звернення: 20.12.2019).
2. Біланюк Л. Мовна критика і самовпевненість: ідеологічні впливи на статус мов в Україні. *Державність української мови і мовний досвід світу. Матеріали Міжнародної конференції*. Київ, 2000. С. 131—138.
3. Блінова О.Є. Соціально-психологічна адаптація вимушених мігрантів: підходи і проблеми вивчення феномена акультурації. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки*. 2016. Вип. 3. Том 1. С. 111—117.
4. Васютинський В.О. Психологічні бар'єри мовної українізації. *Мова і культура*. 2008. Вип. 10. Том IV (104). С. 46—53.
5. Залізник Г.М. Сучасна мовна політика і кияни. *Наукові записки НАУКМА. Мовознавство*. 2012. Том 137. С. 20—24.
6. Засекіна Л.В. Мовленнєва адаптація особистості як предмет психолінгвістичного дослідження. *Психологічні перспективи*. 2011. Вип. 17. С. 101—112.
7. Матіяш Б. Напівмовність і внутрішній конфлікт особистості. *Мовні конфлікти і гармонізація суспільства: Матеріали наукової конференції* (Київ, 28—29 травня 2001 р.). С. 121—125.
8. Руда О.Г. Механізми мовної адаптації (на прикладі мовної поведінки «нових киян»). *Психолінгвістика*. 2016. Вип. 19 (2). С. 52—64.
9. Тарасюк І.В. Мовна адаптація як різновид соціо-культурної адаптації мігрантів до іншомовного середовища. *Психолінгвістика*. 2011. Вип. 7. С. 65—72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2011_7_11 (дата звернення: 17.11.2019).

10. Ткаченко О. Мовна ситуація в Україні. *Державність української мови і мовний досвід світу. Матеріали Міжнародної конференції*. Київ, 2000. С. 400—406.
11. Українське суспільство: міграційний вимір: національна доповідь. Київ, 2018.
12. Шумарова Н.П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму. Київ, 2000.
13. Auer, P., Schmidt, J.E. (2010). *Language and Space: An International Handbook of Linguistic Variation*. Vol. 1. Berlin: De Gruyter Mouton.
14. Blommaert, J. (2007). From mobility to complexity in sociolinguistic theory and method. URL: <https://www.diggitmagazine.com/academic-papers/mobility-complexity-sociolinguistic-theory-and-method> (Accessed 12.12.2019).
15. Javier, R.A. (2007). *The Bilingual Mind Thinking, Feeling and Speaking in Two Languages*. New York: Springer.
16. Kerswill, P. (2006). Migration and language. *Sociolinguistics/Soziolinguistik. An international handbook of the science of language and society*, 3, 1—27.
17. Lazdiņa, S., Marten, H.F. (Ed.). (2019). *Multilingualism in the Baltic States: Societal Discourses and Contact Phenomena*. London: Palgrave Macmillan.
18. Liebscher, G., Dailey-O’Cain, J. (2013). *Language, Space and Identity in Migration*. London: Palgrave Macmillan.
19. Ochs, E., Shieffelin, B.B. (2011). The theory of language socialization. *The handbook of language socialization*. P. 1—21.

REFERENCES

1. 1600 entrants from the Donbass and 265 from the Crimea joined the Ukrainian higher educational establishments this year under the simplified procedure; this is the highest indicator in the last 4 years .URL: <https://bit.ly/2Q8vPa9> (Accessed 20.12.2019).
2. Bilaniuk, L. (2000). Language criticism and overconfidence: ideological influences on the status of languages in Ukraine. *Statehood of the Ukrainian language and world linguistic experience. Proceedings of the International Conference*. P. 131—138. Kyiv (in Ukr.).
3. Blinova, O. (2016). Socio-psychological adaptation of forced migrants: approaches and problems of studying the acculturation phenomenon. *Kherson State University Herald. Series Psychological Sciences*, 3, Vol. 1, 111—117 (in Ukr.).
4. Vasiutynskyi, V.O. (2008). Psychological barriers of language ukrainianization. *Language and culture*, 10, Vol. IV (104), 46—53 (in Ukr.).
5. Zalizniak, H.M. (2012). Modern language policy and Kyiv citizens. *NaUKMA Research Papers. Linguistics*, 137, 20—24 (in Ukr.).
6. Zasiakina, L.V. (2011). Speech adaptation of personality as a subject of psycholinguistic research. *Psychological perspectives*, 17, 101—112 (in Ukr.).
7. Matiiash, B. (2001). A halflinguism and cognitive dissonance of a personality. *Language Conflicts and the Harmonization of Society: Proceedings of a Scientific Conference* (Kyiv, May 28—29, 2001). Pp. 121—125 (in Ukr.).
8. Ruda, O.G. (2016). Mechanisms of language adaptation (as exemplified by language behavior of new Kyiv residents). *Psycholinguistics*, 19 (2), 52—64 (in Ukr.).
9. Tarasyuk, I.V. (2011). Language adaptation as a kind of socio-cultural adaptation of migrants to a foreign language environment. *Psycholinguistics*, 7, 65—72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2011_7_11 (Accessed 11.17.2019) (in Ukr.).
10. Tkachenko, O. (2000). Language situation in Ukraine. *Statehood of the Ukrainian language and linguistic experience of the world. Proceedings of the International Conference*. P. 400—406. Kyiv (in Ukr.).
11. Ukrainian society: the migration dimension: national report (2018). Kyiv: Institute of Demography and Social Research (in Ukr.).
12. Shumarova, N.P. (2000). Language competence of the individual in the situation of bilingualism. Kyiv: Kyiv National Linguistic University (in Ukr.).
13. Auer, P., Schmidt, J.E. (2010). *Language and Space: An International Handbook of Linguistic Variation*. Vol. 1. Berlin: De Gruyter Mouton (in Eng.).
14. Blommaert, J. (2007). From mobility to complexity in sociolinguistic theory and method. URL: <https://www.diggitmagazine.com/academic-papers/mobility-complexity-sociolinguistic-theory-and-method> (Accessed 12.12.2019) (in Eng.).

15. Javier, R.A. (2007). *The Bilingual Mind Thinking, Feeling and Speaking in Two Languages*. New York: Springer (in Eng.).
16. Kerswill, P. (2006). Migration and language. *Sociolinguistics/Soziolinguistik. An international handbook of the science of language and society*, 3, 1–27 (in Eng.).
17. Lazdiņa, S., Marten, H.F. (Ed.). (2019). *Multilingualism in the Baltic States: Societal Discourses and Contact Phenomena*. London: Palgrave Macmillan (in Eng.).
18. Liebscher, G., Dailey-O’Cain, J. (2013). *Language, Space and Identity in Migration*. London: Palgrave Macmillan (in Eng.).
19. Ochs, E., Shieffelin, B.B. (2011). The theory of language socialization. *The handbook of language socialization*. P. 1–21 (in Eng.).

Статтю отримано 24.12.2019

Ivanna Tsar, PhD in Philology,
Junior Researcher of the Department of Stylistics, Language Culture and Sociolinguistics,
Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevskiyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: vakavaka7@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9764-5758>

LANGUAGE ADAPTATION OF YOUNG MIGRANTS FROM DONBAS AND CRIMEA IN THE BILINGUAL ENVIRONMENT

The language adaptation process of Russian-speaking youth from Donbas and Crimea are considered in this article on the basis of interview recordings and with using the method of language biography. Changes in the language behavior of Russian-speaking young people after moving to Kyiv are revealed.

All respondents began to speak Ukrainian more after moving to Kyiv. This is due to psychological and ideological attitudes of young people and the influence of language environment. At the beginning, some of them tried to switch completely to Ukrainian, but then stopped trying because they realized that you can dispense with Ukrainian language in Kyiv. For the most part they use Ukrainian depending on the situation. However, in their daily Russian speech some Ukrainian words began to appear. Besides, some informants began to speak in surzhyk. Even those who continue to communicate only in Russian have noticed that they began to think Ukrainian more.

The scientific intelligence clearly demonstrates the interest of Russian-speaking youth in Ukrainian language, their desire to communicate in it. Young people are mainly passive, do not want to go beyond the usual rhythm of life and make internal efforts to switch completely to the Ukrainian language, because they are mostly guided by pragmatic motives. However, they will be ready to do it if an external requirement and suitable language environment are created.

It is founded out that although the bilingual linguistic situation in Kyiv gives the respondents an opportunity to speak Ukrainian more often, but it does not encourage them to switch to Ukrainian completely.

The social and psychological barriers to communication in Ukrainian are revealed. It includes absence of mass Ukrainian-speaking environment, insufficient knowledge of Ukrainian, fear of looking ridiculous and weak integration into the Ukrainian-speaking cultural space.

Keywords: *language adaptation, bilingualism, language environment, Russian-speaking youth, language behavior, internal migrants.*